

**ČESKÁ ANTROPOLOGICKÁ ROMISTIKA A VĚDECKÁ
POCTIVOST: KRITICKÉ POZNÁMKY K TEXTU
„PŘÍBUZENSTVÍ, MANŽELSTVÍ A SŇATKOVÉ VZORCE“
LENKY BUDILOVÉ A MARKA JAKOUBKA**

DAVID Z. SCHEFFEL

Autorský pár Lenka Budilová a Marek Jakoubek se vyznačuje neobvykle vysokou produktivitou antropologických příspěvků o Romech žijících v Čechách a na Slovensku. Jejich poslední významná publikace, objemný svazek *Cikánská rodina a příbuzenství*, který nedávno redigovali (Budilová – Jakoubek 2007b), dokazuje vědecký zájem o romské/cikánské skupiny i v jiných, zvláště západních zemích Evropy. I když devět z deseti zde předkládaných studií bylo napsáno pro jiné účely, jejich výběr a překlad je jistě zásluha, za kterou autorům patří uznání. Bohužel uznání za nesporný příspěvek pomáhající většímu otevření české romistiky zahraničním impulzům se dá těžko aplikovat na jediný originální článek v tomto sborníku, padesátistránkovou studii vlastních editorů nazvanou *Příbuzenství, manželství a sňatkové vzorce. Cikánská příbuzenská síť* (Budilová – Jakoubek 2007a; pokud není uvedeno jinak, veškeré další odkazy se vztahují k tomuto textu). Tento příspěvek je tak problematický, že vyžaduje kritickou pozornost jako odstrašující příklad vývoje jedné z větví dnešní české antropologie.

V osmistránkovém úvodu do tematiky romského příbuzenství se setkáme s obvyklou „jakoubkovskou“ dekonstrukcí pojmů, takže čtenář si musí vytrpět další přednášku na téma vhodnosti či nevhodnosti názvu *Rom – Cikán – cikán*, přičemž pedantský tón zastihuje naprosto vhodné varování před neoprávněným generalizováním – varování, které se v západní romistice spojuje se zde nejmenovanou tzv. amsterodamskou školou (Lucassen – Willems – Cottaar 1998). Podobně je tomu s užším námětem sborníku, zkoumáním příbuzenských a rodinných struktur a vztahů. Autoři mají ovšem pravdu, že „o příbuzenství v romských/cikánských skupinách anebo šířeji o sociální organizaci těchto skupin bylo u nás

napsáno žalostně málo“ (Budilová – Jakoubek 2007c: 12), ale vyvozovat z toho, že „solidní práce v této oblasti, stavějící na datech z terénního výzkumu romských/cikánských populací z obou republik bývalého Československa, doposud chybí“ (Budilová – Jakoubek 2007c: 11), je přehnané. Poukáží zde jenom na svou vlastní monografii o romské osadě Svinia, kde se zabývá mnoha předměty z oblasti příbuzenství a sociální struktury (Scheffel 2005). Tato komunita se nachází v těsné blízkosti osady Chminianske Jakubovany, kde Budilová a Jakoubek čerpali většinu svých znalostí o Romech, takže jejich nevěle alespoň odkázat na existenci mého výzkumu se dá chápat jenom v rámci těmto badatelům již charakteristického nadsazování ojedinelosti vlastního příspěvku (Budilová – Jakoubek 2007c: 12).

Ještě než se čtenář dopracuje k samotnému článku, narazí na další příznačný rys, který já začínám spojovat s „plzeňskou školou“ antropologie – recyklování vhodných fragmentů z jiných publikací (Scheffel 2007). Úvodní „exposé“ o škodlivosti používání termínu *Romové* (Budilová – Jakoubek 2007c: 16) je totiž převzaté – prakticky slovo za slovem – z Jakoubkovy recenze knihy M. Stewarta *Čas Cikánů*. Mikroskopický odkaz (Budilová – Jakoubek 2007c: 16, odkaz č. 9) sice upozorňuje na původ této části v recenzi, která vyšla v roce 2006 v *A2 kulturní týdeník*, ale zamlčuje, že ten samý text se nachází v další recenzi, publikované v časopise *Český lid* (Jakoubek 2007: 104). S recyklační tendencí, která alespoň částečně vysvětluje neobvyklou publikační produktivitu těchto mladých autorů, se setkáme opět v samotném příspěvku Příbuzenství, manželství a sňatkové vzorce, který je rozšířenou verzí nedávno publikovaného článku v *Romani Studies* (Budilová – Jakoubek 2005). Na tuto skutečnost žádný odkaz nepoukazuje, což je, zvláště vzhledem k níže uvedeným rozporům mezi teoretickými závěry obou článků, přesvědčivý důkaz o nechuti autorského páru ctít úplně základní pravidla vědy.

Vlastní příspěvek na téma příbuzenství a manželství ve slovenských a českých „cigánských“ komunitách dělá dojem, že je postaven na neobvykle solidních empirických základech. Šestiletý výzkum umožnil Budilové a Jakoubkovi náhled do příbuzenských vztahů v celé řadě lokalit, jmenovitě jde o slovenské osady Chminianske Jakubovany, Richnava, Vít'az – Dolina, Dobrá Voľa, Levoča, Spišské Podhradie „a některé další“ (str. 26) a na české straně Česká Kamenice, Předlice (část Ústí nad Labem), Liberec, Tanvald „a další“ (str. 26). Co spojuje všechny tyto lokality, jsou příbuzenské vztahy tamějších Romů, kteří snad – toto není vyjasněné – pocházejí z klíčové osady Chminianske Jakubovany u Prešova. Tato osada je důležitá, protože zde začal výzkum, který se postupně rozšířil na další lokality sledováním příbuzenských svazků. Autoři tedy konstatují, že výsledkem „není *genealogie osady*, ale *genealogie rodiny*, resp. *genealogie rozsáhlé příbuzenské sítě*, která se nekryje s hranicemi žádné z lokalit“ (str. 26).

Vzhledem k migračním vlnám, které přenesly velkou část východoslovenských Romů na území dnešní České republiky, je tento postup jistě metodicky oprávněný a zajímavý. Zároveň ale s ohledem na úplné chybějící informace ohledně podílu jednotlivých lokalit na zkoumané příbuzenské síti není jasné, jak si čtenář má tento „agregát“ (str. 26) představit. Ještě důležitější slabost předloženého materiálu je neúplnost analyzovaného sňatkového vzorku, který má opravňovat k důležitým teoretickým závěrům. Ze zaznamenaných 318 sňatků totiž celých 232 bylo uzavřeno mezi partnery, o kterých chybí informace, zda jsou příbuzní nebo ne (str. 38–39). Toto vysoké procento neověřitelných údajů zpochybňuje mnohé výsledky.

Tyto výsledky spadají většinou pod témata *charakter příbuzenství a rodinných skupin* a *sňatkové preference*. V oblasti první se autoři zaměřují na vyhlazení „mýtu“ o unilineární descendenci usedlých (česko-) slovenských Romů, který připisují většině „klasických“ autorů (str. 21) a bezesporu správně se zasazují za uznání kognatického (bilaterálního) systému jako dominantního principu příbuzenstva ve zkoumaných lokalitách (str. 35). Podobně v oblasti sňatkových strategií autoři napadají tvrzení o exogamních tendencích a předkládají na první pohled přesvědčivé důkazy o silně endogamních preferencích (str. 60). Výsledky shrnují v tomto závěru, který zní – opět na první pohled – přesvědčivě:

Když porovnáme naše data a výsledky s tím, co se obvykle o „romské“ rodině píše v české a slovenské odborné literatuře, zarazí nás jejich nekompatibilita. Ve většině „klasických“ textů se obvykle setkáme s důrazem na několik vzájemně propojených rysů „romské rodiny“: unilineární descendenci, resp. patrilinearitu (třebaže často implicitně), existenci „rodu“ a „klanu“ a exogamii. Naše závěry, které hovoří o kognatickém příbuzenství, resp. bilaterální descendenci [...], absenci unilineárního principu a endogamii, pak stojí k těmto tvrzením v ostrém protikladu. (str. 66)

Potíž je v tom, že zde zmiňované „klasické“ texty rozhodně žádnou unilineární descendenci nepředpokládají. Když se pozorně podíváme na hrstku odkazů, kterými Budilová a Jakoubek dokazují tato tvrzení (Hübschmannová, Davidová), zjistíme, že se nejedná o jasnou postulaci unilineárního principu, ale pravděpodobněji o zdůraznění „rodového“ systému ve smyslu důležitosti příbuzenství jako hlavního organizačního prvku romských osad – což je tvrzení, se kterým se autorský pár plně ztotožňuje (str. 30). Naopak, trochu pátrání v tomto směru nás zavede k překvapujícímu objevu, že nejvýraznější postulát unilinearity u (slovenských) Romů pochází od našich rádoby ikonoklastických badatelů. V jejich článku o příbuzenství, který vyšel v časopise *Romani Studies* (a který jasně sloužil

jako necitovaný prototyp pro zde recenzovanou studii), najdeme celou řadu tvrzení, že Romové žijící ve Chminianských Jakubovanech mají příbuzenský systém založený na principu unilinearity. Toto vyplývá úplně jednoznačně z těchto výroků, citovaných přesně podle anglického originálu:

The [...] largest kin group, the *fajta*, is a kind of lineage usually maintained in patrilinear descent. (Budilová – Jakoubek 2005: 1)

The last type of kinship whole is a formation which we might classify as the ‘descent group’. (Budilová – Jakoubek 2005: 9)

One *fajta* consists of [...] families [...] which are based on patrilinearity [...]. (Budilová – Jakoubek 2005: 18–19)

Fajtas are named after a common dead ancestor, [...] usually a man, and *fajtas* are thus closest to patrilinear groups. (Budilová – Jakoubek 2005: 20)

Ten „ostrý protiklad“, který Budilová a Jakoubek nacházejí mezi jejich vlastní a „klasickou“ teorií romského příbuzenstva, se tímto porovnáním vykrytalizuje na otázky, na které naši badatelé neodpovídí: Proč se ve svém článku ani nezmní o radikální změně vlastních názorů na charakter romského příbuzenského systému? Jak k této změně došlo? Jak si můžou dovolit přivlastňování průkopnictví v rámci analýzy příbuzenstva, když sami po několikaletém intenzivním výzkumu v jedné jediné komunitě nedovedli správně určit tamější příbuzenský systém?

Podobné nesrovnalosti najdeme v analýze druhé klíčové otázky, kterou se autoři zabývají, a sice do jaké míry jsou Romové žijící ve zkoumaných lokalitách endogamní či exogamní. Přesně jako v diskusi o charakteru příbuzenství, Budilová a Jakoubek sugerují „časté zdůrazňování“ *exogamie* v řadách českých romistů, ale jsou schopni konkrétně odkázat pouze na jeden pramen (str. 23). Ten ovšem nehovoří o „exogamii“ jako takové, ale o sexuálním vztahu a manželství mezi příbuznými, což se v normální antropologické terminologii vztahuje na hranice definice incestu. O to jde Budilové a Jakoubkovi při zkoumání jejich „sňatkových vzorců“. Na základě analýzy 318 sňatků zjišťují „výraznou preferenci“ uzavírání manželství mezi příbuznými, přičemž vysoký podíl odpadá na první a druhé bratrance/sestřence (str. 60). Ve snaze znehodnotit hypotézu M. Hübschmannové o příbuzenských manželstvích jako nedobrovolné reakci na izolaci romských komunit během války autoři prohlašují, že:

Příbuzenské sňatky se mezi našimi informátory nevyskytují náhodou, omylem či nedorozuměním [...] – jsou nejméně po sedm generací konstantním rysem sledovaného vzorku a vypovídají o výrazné tendenci uzavírat příbuzenskou skupinu pravidlem endogamie. Jako ideální manžel-

ský partner je vnímána osoba příbuzná, stojící za hranicemi nukleární rodiny. [...] Výsledky naší analýzy přitom naznačují, že je žádoucí, aby taková osoba stála za těmito hranicemi co nejbližší. (str. 62)

Je zajímavé, že Budilová a Jakoubek několikrát opakují tvrzení o nenarušené kontinuitě tzv. endogamní preference: „společenství je výrazně endogamní a to již nejméně po sedm generací“ (str. 24) a „k endogamním sňatkům [...] docházelo již od konce 19. století a tento trend se v průběhu století nijak nenarušil“ (str. 24). Toto tvrzení totiž stojí v přímém rozporu s výsledky, které publikovali o dva roky dříve v *Romani Studies*. Tam uznávají možnost, že endogamní tendence ve zkoumané osadě je bezpochyby také zapříčiněna („undoubtedly also caused“) nechutí okolních Romů uzavírat sňatky se zdejšími, za nečisté považovanými obyvateli (Budilová – Jakoubek 2005: 23), tedy určitý tlak okolností a okolí, jak to vysvětlovala nyní kritizovaná M. Hübschmannová. Úplně překvapivě pro čtenáře recenzovaného článku v jeho o dva roky starším prototypu čteme, že frekvence manželství mezi blízkými příbuznými zdaleka nebyla konstantní, ale že se snížila v moderní době díky většímu výběru partnerů:

About fifty or sixty years ago, before the original *fajta* was split and when it was not so numerous, the choice of partners was limited and marriages between first cousins were frequent. In the oldest generation, we often come across such marriages. Nowadays they are rare and it is more common for remote relatives to marry. (Budilová – Jakoubek 2005: 23)

O dva roky později se interpretace z neznámých důvodů změnila a autoři nás ubezpečují, opět bez jakéhokoliv odkazu na dřívější hypotézy, že „manželství prvních bratranců“ je „zcela běžným (resp. dokonce převažujícím) typem manželství“, které není „záležitostí jedné specifické generace. Mezi zaznamenanými manželi – prvními bratranci – najdeme příslušníky všech generací – jak ty nejstarší, [...] tak rodiny zcela mladé“ (str. 61). Autoři jsou přesvědčeni, že tento druh manželství není výsledkem nějakého adaptačního tlaku, ale naopak, že se jedná o „charakteristický rys kultury“, který se dá chápat jako „tradiční romská kultura“ (str. 61).

Situace se stane ještě zamotanější, když se dozvíme, že samotní Romové si těch vlastních „tradičních“ endogamních preferencí nějak nejsou vědomi, protože rozhovory s informátory poukazují na „striktní exogamii“ (str. 23) a jenom použití „genealogické metody“ dokázalo, že „opak je pravdou“ (str. 24). V této práci ale nic není, jak se na první pohled jeví, a proto je čtenář ke konci článku – po překonání nějakých dvaceti stránek zaplněných „vědecky“ vypadajícími genealogickými grafy pochybného významu – ujištěn, že informátoři o realitě sňat-

ku mezi prvními bratřenci „běžně hovoří a nepovažují jej za nežádoucí [...] – není tedy odsuzován ani ve sféře deklarovaných hodnot“ (str. 61).

Můj vlastní mnohaletý výzkum v romské osadě Svinia ukazuje, že faktory ovlivňující manželskou volbu, zvláště co se týká sňatku mezi blízkými příbuznými, jsou daleko pestřejší než deterministicky zabarvená argumentace Budilové a Jakoubka, přičemž jsem si úplně jistý, že demografické, hospodářské a politické tlaky – tedy impulzy mimo „tradiční romskou kulturu“ – mají velký význam (Scheffel 2005: 80–101). Kategorické závěry, které autorský pár vnucuje čtenáři, jsou neověřitelné díky obrovským mezerám v genealogickém materiálu (opakuji, že z 318 zachycených sňatků se celých 232 týká partnerů, u kterých se nedá zjistit zda jsou příbuzní nebo ne), ale také poznamenané nováčkovskou horlivostí vytvářet kauzální vztahy bez dostatečného pochopení sledované společnosti.

Výroky jako „nukleární rodina, tím spíše jednotlivec, v přísném smyslu nevlastní nic – [...] – všechno je stejně tak majetkem všech ostatních členů lokální příbuzenské skupiny“ (str. 34), „v cigánské osadě [...] neexistuje svobodná volba bydliště – místo, kde bude jedinec bydlet (a s kým) je dáno již při jeho narození“ (str. 36), „v cigánské osadě existuje [...] jedině prostor patřící jednotlivým rodinám [...]. Neexistuje zde veřejná sféra ani veřejný prostor“ (str. 37), „[...] dívky, které si vyberou partnera mimo okruh příbuzných, [...] jsou] často považovány za ‚kurvy‘“ (str. 60), nejenom zavánějí přesně tou generalizací „o Romech“, kterou Budilová a Jakoubek tak ostře kritizují (str. 16), ale hlavně je uvěznují v banálních stereotypch, které dokazují překvapivou neznalost skutečných poměrů ve skutečných komunitách.

Literatura:

- Budilová, Lenka – Jakoubek, Marek: 2005 – Ritual impurity and kinship in a Gypsy *osada* in eastern Slovakia. *Romani Studies* 15:1: 1–29.
- Budilová, Lenka – Jakoubek, Marek: 2007a – Příbuzenství, manželství a sňatkové vzorce. Cigánská příbuzenská síť. In: Budilová, Lenka – Jakoubek, Marek (eds.): *Cikánská rodina a příbuzenství*. Plzeň: Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni: 19–68.
- Budilová, Lenka – Jakoubek, Marek (eds.): 2007b – *Cikánská rodina a příbuzenství*. Plzeň: Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni.
- Budilová, Lenka – Jakoubek, Marek: 2007c – Několik (tisíc) slov úvodem. In: Budilová, Lenka – Jakoubek, Marek (eds.): *Cikánská rodina a příbuzenství*. Plzeň: Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni: 11–18.
- Jakoubek, Marek: 2007 – „Michael Stewart, *Čas Cikánů*“. *Český lid* 94: 102–104 (recenze).
- Lucassen, Leo – Willems, Wim – Cottaar, Annemarie: 1998 – *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach*. New York: St. Martin's Press.

Scheffel, David Z.: 2005 – *Svinia in Black and White: Slovak Roma and their Neighbours*. Peterborough: Broadview Press.

Scheffel, David Z.: 2007 – Minulost a budoucnost antropologie ve střední a východní Evropě: poznámky k vizi Chrise Hanna. *Sociologický časopis* 43: 183–186.

Contact: Prof. Dr. David Z. Scheffel, Thompson Rivers University, Kamloops, BC, Canada, V2C 5N3, e-mail: dscheffel@tru.ca.